

Felix Morrow

Religionen – dess samhällliga rötter och roll

(1932)

[*Ur Fourth International*, vol 5, nr 6 och 7, juni-juli 1944. Artikeln var ursprungligen en föreläsning som Morrow höll inför League of Professional Groups (en grupp vänster-intellektuella som stödde kommunistpartiets presidentkandidat 1932 – öa).]

Innehållsförteckning

Det borgerliga motståndet mot klerikalismen	3
Förklara rikedomerna för helig.....	4
Villfarelsens mekanismer	5
Teologer och ”Gud”	7
Etik och religion	8
”Religiösa upplevelser”	10
Hur de moderna ”metoderna” uppstod.....	10
Fetischismens källor	10
”Sökandet efter visshet”	11
Kommunism och religion.....	12

Precis som definitioner av staten, säger definitioner av religionen i allmänhet mer om författarens samhällliga och politiska lojaliteter än om religionens eller statens verkliga natur. Lojaliteter – det vill säga klassintressen och klassuppfattningar – förvandlas till definitioner. Detta gäller speciellt för religionen. Typisk för dessa definitioner är teologernas formulering om kristendomen som ”en sammanfattning av människans ädlaste strävan”. Det faktum att definitioner uttrycker klasstillhörighet och klassprogram betyder ingalunda – som empiriker och pragmatiker påstår – att alla definitioner därmed är likvärdiga. Tvärtom. Precis på samma sätt som marxister går mot teorin om att staten är ”klasslös” och andra felaktiga teorier, och kan peka på att staten historiskt och även idag har en klassfunktion som den härskande klassens klassorgan, så kan marxister också konfrontera alla urskuldande teorier om religionen med dess verkliga *samhällliga* funktion.

Vilka är religionens rötter? Mörkermännens och deras allierades favorittrick är att påstå att religionen har sina rötter i tankarna. Det är så man vanligen förklarar att religiösa fördomar, trosläror, etc fortlever. Lenin avslöjade denna osanning, och skrev:

Varför håller sig religionen kvar hos efterblivna skikt av stadsproletariatet, hos breda skikt av halvproletariatet och hos bondemassan? På grund av folkets okunnighet svarar den borgerlige framstegsmannen, radikalen eller borgerlige materialisten... Marxisten säger: det stämmer inte. En sådan uppfattning är ytlig, den är ett borgerligt inskränkt kultursnobberi. En sådan uppfattning går inte tillräckligt på djupet, förklarar inte religionens rötter på ett materialistiskt utan på ett idealistiskt sätt. I de moderna kapitalistiska länderna är dessa rötter huvudsakligen av *social* natur. (Lenin, **Valda verk i 10 band**, bd 3, s 412-413, ”Om arbetarpartiets inställning till religionen”.)

Det är just på grund av religionens samhällliga roll – att lära ut undergivenhet, uppmana alla att lida i tysthet i utbyte mot belöning i ”livet efter detta”, etc, och på detta sätt försöka dämpa arbetarnas klasskamp mot kapitalisterna eller böndernas kamp mot godsägarna – det är just av

denna orsak som Marx kallade religionen ”opium för folket” och Lenin brännmärkte den som ”en sorts andlig corn whiskey”.

Genom att blottlägga religionens samhällseliga rötter och samhällseliga funktion så avslöjar man den för vad den egentligen är. Vilket är precis vad kapitalismens försvarare och *alla* dess institutioner till varje pris försöker undvika. Det är därför inte alls förvånande att en av de största luckorna i de urskuldande definitionerna av religionen är att de utelämnar det faktum att religionen är en institution, det faktum att religionen, om den spelar någon roll i ett viss samhälle, är *organiserad*. Gentemot utelämnandet av denna institutionalisering, behöver man knappast påpeka att en religion som är oorganiserad inte skulle kunna vidmakthålla sig.

Vad skulle en oorganiserad religion vara? Den skulle kunna förkunnas av några enskilda personer och delges till andra. Men om de inte organiserade sig, skaffade sig egendomar och tillgångar, utrustade kyrkor och stödinstitutioner, genomförde omfattande propaganda, fostrade en avlönad klass av präster och förrättare, hur skulle då religionen kunna spridas till stora massor? Kyrkans frön må bestå av martyrernas blod, men dessa frön spirar och består på grund av förbundet med Rom, med de rikedomar som kyrkan har samlat ihop, med dess ställning som den största feodala jordägaren. Om inte detta påpekande hade blivit så fördunklat av den engelska frikyrkliga tradition som är det amerikanska religiösa tänkandets främsta källa, så hade det förvisso varit banalt.

De frikyrkliga ättlingar som nu utgör USA:s härskande klass, och som har mäktiga och oerhört rika kyrkor med präster vars administrativa plikter gör dem lika mycket till affärsmän som präster, och där olika sekter slås samman och kyrkan för varje dag blir alltmer centraliserad, dessa ättlingar upprepar fortfarande den underklassens tradition som en gång i tiden var misstänksam mot den etablerade kyrkan och staten, och därför hämtade sin inspiration direkt från Guds ord. Under förutsättning att man inte bär skyggglappar är det bara alltför uppenbart att John D Rockefellers pastor Harry Emerson Fosdick hycklar när han predikar att kyrkan inte är lika viktig som ett rent hjärta.

För att kunna göra en verklig beskrivning och analys av religionens funktion, är den institutionella karaktär som de religiösa försvararna slätar över som ovidkommande i jämförelse med kyrkans religiösa kärna, i allra högsta grad av betydelse.

Genom alla historiska epoker hänger de existerande institutionerna samman med de samhällseliga produktionsförhållandena. På samma sätt som den katolska kyrkan var ett bålverk för feodalismen så är dagens kyrkor en del av kapitalismens arsenal, och den delar deras privilegier och rikedomar. Under klasstriderna som uppstår på grund av de motsättningar som finns inneboende i produktions sättet, så stöder de ledande institutionerna, inklusive kyrkorna, de härskande klasserna.

Även under perioden innan borgarklassen segrade uttrycktes skillnaderna mellan klasserna i olika religioner. Med andra ord har de nya klasser som kämpade mot den härskande klassen också givit upphov till nya religioner som förde en motsvarande kamp mot den dominerande religionen. Kampen mot feodalismen blev också en kamp mot den då största feodala jordägaren, den katolska kyrkan. Bondekrigen mot prästerskapets och adeln på 1400- och 1500-talen tog formen av anabaptistiska, albigeniska, hussitiska, lollardiska kätterier. För att försvara sina egendomar och privilegier kräver kyrkan att man ska underkasta sig den som den enda vägen till frälsning. Bönderna svarar med att förkunna att evangelierna är den viktigaste auktoriteten.

Likaså är den tyska medelklassernas uppror under Luther, vilket som Engels har påpekat tar formen av krav på en billig kyrka likt de senare borgerliga och småborgerliga kraven på en billig regering, också ett religiöst kätteri. På samma sätt tar den framväxande borgarklassens

uppror i England mot den oansvariga monarkin och de feodala jordägarna formen av en puritansk och sekteristisk kamp mot statskyrkan.

Det borgerliga motståndet mot klerikalismen

Det är intressant att se att kampen mot kyrkan i allt mindre utsträckning blir en kamp mellan olika religioner, ju mer underklassens revolutionärer inser vad de borgerliga revolutionerna leder till. Således döljer den franska revolutionen och revolutionerna 1848 inte längre sina uppgifter bakom en religiös ideologi. Den klass som kämpar sig uppåt behöver inte se sin kamp som en religiös strid. Religionens slöjor döljer de krafter som verkligen kämpar, och blir ett hinder för den klass som kämpar sig uppåt. Om detta är sant för de senare borgerliga revolutionerna som bara har till uppgift att överföra makten från en härskande minoritetsklass till en annan, hur mycket mer gäller det då inte den proletära revolutionen som ska avskaffa alla klasser, och vars framgång, själva dess handlingsprogram, grundar sig på en vetenskaplig analys av samhällslivets natur befriat från all fetischism.

Efter det puritanska upproret har det inte funnits något viktigt exempel där klasskampen också antar religiös form. Därefter har alla religiösa rörelser varit reaktionära till sin natur. De religiösa rörelserna bland de lägre klasserna, som de evangelistiska sekterna (baptister och metodister), var en ersättning för världsliga protester, och de kombinerade sina kvalfyllda skrik med en oförbehållsam undergivenhet inför överheten. Den andra religiösa ersättningen för världsliga protester, de religiösa kommunistiska kolonierna, hör till den utopiska socialistiska historien, och de uppstod vid en tidpunkt då den utopiska socialismen hade blivit reaktionär.

Vad hände med det borgerliga motståndet mot klerikalismen?¹ När borgarklassen väl hade segrat upptäckte även de, precis som den härskande klass som föregick dem, att religionen är till nytta för staten, och i deras ögon blev fritänkeri och ateism lika med "omoral" etc, det vill säga hat mot den bestående samhällsordningen. Den verklighetstroga rationalismen från den borgerliga revolutionsperioden upphör. Idag skulle ingen amerikansk politiker som ställer upp i presidentvalet förkunna Jeffersons eller Patrick Henrys troslära, eller ens Washingtons ointresse av att gå i kyrkan.

För Theodore Roosevelt blev Tom Paine, en av den amerikanska revolutionens propagandister, "den svinaktiga lilla ateisten". I Frankrike, antiklerikalismens klassiska hemort, överlevde den längst, därför att revolutionens traditioner var politiskt användbara och därför att det ständigt var konflikter om egendomar med den katolska kyrkan. Men trots sin uppenbara fientlighet försökte kyrkan i Rom finna nåd inför det franska kapitalets ögon, och till sist hade den inte arbetat förgäves. När det 1924 blev bråk mellan kyrkan och deputeradekammaren varnade *Journal des Debats*, som var organ för de mest framträdande franska imperialisterna, regeringen för att bryta med påvestolen, "på grund av det stora antalet franska katolska institutioner utomlands". "Frankrikes inflytande", skrev tidningen, "i Mindre Asien och Nordafrika vidmakthålls till stor del med hjälp av dessa [katolska] institutioner." Den tidigare kyrkofientliga borgarklassens brådskan in i kyrkans armar blev så plötslig och av så uppenbara skäl att till och med kyrkan blev besvärad. Så här kommenterade abbé Ernest Dimnet detta plötsliga inflöde av omvända:

Idag är det slående hur den franska övre medelklassen är religionens främsta anhängare och lägger ut stora pengar för att stöda skolor där deras barn utbildas i en religiös atmosfär som helt och hållet skiljer sig från den atmosfär i vilken de tidigare generationerna växte upp. Majoriteten i den franska kammaren må vara frimurare... Följaktligen kan de franska regeringarna inte undvika att påverkas

¹ **Klerikalism** betyder att religiösa institutioner eller makthavare ges kontroll över den ordinarie offentliga makten – öa.

av logernas inflytande, och man kan förvänta sig att de skulle vara fientliga mot kyrkan. Ändå är de inte det. Munkar och nunnor har återvänt till deras skolor och undervisar i sina dräkter. Ärkebiskopen i Paris står på mycket god fot med premiärministern, och ett rättsfall visade nyligen att regeringen betraktar de påvliga sändebuden som en värdefull allierad.

”Vad innebär detta?”, frågar den vördade fadern. Det är så, fortsätter han dystert, ”att borgarklassen och dess politiska representanter har insett religionens samhällliga användbarhet. Denna nyttomoral i Saint Louis’ och Jeanne d’Arcs land är en tarvlig uppfattning av religionen!... Men precis som i resten av världen finns det i Frankrike annat än opportunisten som arbetar för religionens återkomst.” Och så vidare i all oändlighet.

Förklara rikedom för helig

På detta sätt försvann antiklerikalismens sista fäste. Den katolska kyrkan har anpassat sig till dess kapitalistiska efterträdare och tjänar dem lika lojalt som den en gång i tiden tjänade feodalismen. När den katolska kyrkan väl har fullbordat anpassningsprocessen till den nya kapitalistiska regimen i Spanien, med en del nödvändiga förluster av gods, så kommer hon slutligen att ha fullbordat sin övergång från feodalism till kapitalism. Om hon kan göra något åt det så kommer hennes förluster att bli små under denna process. Samma dag som påven i radion fördömde ”människor för att de riktar blicken mot världsliga ting”, så krävde han kontant skadestånd på 30 miljoner dollar från den spanska regeringen för de kyrkoegendomar som ödelagts av revolutionen.

När det amerikanska inbördeskriget väl hade avgjort att kapitalismen skulle bli herre över kontinenten, började kyrkorna bli kapitalister med en skamlöshet som ingen statskyrka någonsin har överträffat. Exemplet med den baptistiska kyrkan är bra, eftersom den alltid har ansetts vara de fattigas kyrka. Som jag sa tidigare var dessa evangeliska rörelser en gång i tiden ersättning för sociala protester, men när det gick bra för dem så upphörde de att vara ersättningar för samhällliga protester och började istället förhålliga samhällsordningen. De baptistiska prästerna tillbakavisade indignerat tanken att de baptistiska kyrkorna består av världens fattiga. En framstående baptistisk teolog har förkunnat:

Gud har välsignat [oss] så rikligt, både världsligt och andligen, att vi kan visa att summan av rikedomar bland [oss] är mycket större än hos vissa prästbrödraskap, vars medlemmar inte sällan satte upp högdragna miner och gärna såg ner på baptisterna för deras fattigdom.

Tanken att förklara rikedom för helig blev en trosbekännelse hos kyrkorna. Man förkunnade att dollar gick ihop med gudsfruktan. Kapitalisterna var ”Guds förvaltare”. Baptistiska sammankomster antog resolutioner som sa att de ”med tacksamhet värdesatte den rika gudagåvan till kyrkans stora ledare i den nyligen mottagna gåvan från broder John D Rockefeller” (eller någon annan miljonärsbroder Vassar, Bishop, Colgate, Deane, etc, etc). *Christian Standard* uppmanade affärsmännen att ta över skötseln av kyrkans affärer, ty vem – frågade den – var ”bättre kvalificerad att göra affärer än en affärsman, och bättre kvalificerad att använda Guds pengar än hans rättmätiga förvaltare?”

Man bör notera att kapitalismens allt större kontroll av kyrkan inte bara utgjordes av en uppenbart direkt kontroll. Även om de protestantiska kyrkorna har kontrollerats direkt av affärsmän – som i allmänhet kontrollerar egendomarna, tillgångarna och prästerna – så är den sortens kontroll inte alls oundgänglig för kyrkornas övergripande stöd åt kapitalismen. I själva verket utgörs kapitalismens mest effektiva anhängare inte av de omisskännliga mutkolvarna utan av de skenbart frivilliga. I de avgörande ögonblicken kan de kortsynta affärsmän som direkt kontrollerar de protestantiska kyrkorna förhindra en flexibilitet som är mycket mer värdefull för kapitalismen. I detta avseende har den katolska kyrkan visat sig vara överlägsen den protestantiska. I Spanien var den allierad med den feodala adeln, i Italien med fascismen,

i Tyskland med socialdemokratin, allt på samma gång. På så sätt har den katolska kyrkan varit kapitalismens frälsare på sätt som var omöjliga för den mindre flexibla protestantismen. Dess förbund med de tyska socialisterna hjälpte till att frambringa Weimarkonstitutionen och rädda kapitalismen, medan de protestantiska kyrkorna som låg i händerna på junkrar och industriägare inte klarade av sådana manövrer. Den katolska kyrkan vet hur man ska ge upp det yttre skalet för att rädda kärnan. Idag [detta skrevs 1932 – amerikanska redaktörens anmärkning] är hon i Amerika ovillig att officiellt erkänna de fackliga principerna (trots att hon har ett avsevärt inflytande i AFL [en del av den amerikanska fackföreningsrörelsen – öa]). Om det krävs för att hindra massorna att rusa framåt så kommer hon imorgon att organisera fackföreningar. Denna flexibilitet, och det faktum att arbetarmassorna än så länge går i kyrkan i stora massor och är katoliker, gör att den katolska kyrkan har goda utsikter att få en allt viktigare roll under de amerikanska kapitalisternas kamp mot arbetarna.

När den svagare parten kämpar är det i allmänhet hög tid för den starkare att läxa upp honom i namn av broderskap. Detta har särskilt varit den roll som *Social Gospel*² haft: att få arbetarna till kyrkan eller åtminstone övertala dem att kyrkan inte är deras fiende. De erbjuder antingen religiösa metoder för att lösa samhällsproblemen eller pappersprogram som inte betyder någonting, och som inte ens på pappret går längre än den mildaste liberalism. Detta och en och annan tillfällig gest. Höjdpunkten för *Social Gospel* i detta land var *Interchurch World Movements*³ rapport efter stålarbetarstrejkens nederlag. Resultatet blev att *Interchurchs* organisation föll samman. En gång frågade jag en sekreterare i kyrkornas förenade råd varför hans organisation inte gjorde något liknande som rapporten om stålstrejken. Han såg sårad ut. Men, sa han, ”rapporten om stålstrejken försatte oss i en knipa som vi nyss har tagit oss ur. Vill du krossa oss?”

Det räcker alltså inte att mäta den direkta kontrollen över kyrkorna för att bedöma deras kapitalistiska lojalitet. Inte heller går det att använda deras förhållande till staten. Kyrkornas politiska privilegier, deras skattebefrielse, deras rätt att driva religiösa skolor eller undervisa i religion i de offentliga skolorna, lagar om hädelse och söndagslagar, religiös propaganda inom militären och de lagstiftande församlingarna, etc, är inte heller de viktigaste tecknen på kyrkornas kapitalistiska roll. I själva verket är det faktum att kyrkan och staten formellt är åtskilda det effektivaste sättet för kyrkorna att fungera i kapitalismens intressen – precis som den kapitalistiska ”demokratins” formella opartiskhet gör dess roll enklare. En statskyrka är suspekt även för knappt klassmedvetna arbetare. Kyrkan utför det bästa arbetet för kapitalismen under parollen om frihet från statligt herravälde.

Villfarelsens mekanismer

Genom sina inkomster och sociala status tillhör kyrkans präster och förrättare den kapitalistiska klassen, de rör sig inom den och har sin tillvaro i den. De uttrycker helt enkelt sin klass’ kapitalistiska ideologi. Under kapitalismen blir kapitalismens principer religionens principer, som genom en process av osmos. När den baptistiska kyrkans stöttepelare, John D Rockefeller, under sin kamp mot de strejkande i Ludlow förkunnade att den stora princip som stod på spel var att amerikanska arbetare inte skulle berövas ”rätten” att arbeta för vem de ville, så upprepade det baptistiska prästerskapet honom som ett eko. Precis som kapitalisterna

² **Social Gospel** var en rörelse inom den protestantiska kristna intelligentsian i särskilt USA och Storbritannien som var mest framträdande i slutet av 1800- och början av 1900-talet – öa.

³ **Interchurch World Movement** bildades 1918 som en kristen ”paraplyorganisation” för flera olika trosriktningar. Det var ett projekt för att samordna de amerikanska kyrkornas resurser för att sprida evangeliet över världen. 1919 gjorde denna organisation en analys av stålstrejken detta år. 1920 föll organisationen samman av ekonomiska skäl – öa.

vrålade prästerna efter Haymarketmartyrernas blod.⁴ När Theodore Roosevelt förklarade Debs som "oönskad medborgare" så upprepade han bara huvudinnehållet i tusentals predikningar. Historien om den amerikanska arbetarklassens utveckling återspeglas i kyrkornas kapitalistiska propaganda, deras uppmaning till arbetarna att ge upp, deras öppna strejkbryteri, deras organisering av arbetarna i de kapitalistiska partierna, etc, etc.

När kyrkorna inpräntar de normer som också inpräntas av skolorna, pressen, radion och staten, så har de faktiskt en oändlig fördel jämfört med de andra institutionerna. Det som de andra säger vara rätt därför att det är lämpligt, tillrådligt eller förståndigt, det lär kyrkan ut som Guds ord eller ger det en religiös betydelse eller översätter det till ett ålderdomligt, högtravande språk som är mycket mer effektivt än skolornas och pressens och statens språk. Världskriget 1914-1918 visade detta till fullo. Kyrkan förvandlade kapitalismens krig till ett heligt krig, och Guds boning blev den mest effektiva värningsplatsen. Kyrkornas största tjänst till kapitalismen är denna förmåga att omvandla praktisk politik till religiösa principer.

Ibland låter borgerliga tänkare detta undfalla sig. Som exempel citerar jag följande tanklösa monolog från James Bryce. Under sin granskning av det amerikanska samhället blir denna bracka fundersam och slås av kyrkornas viktiga roll:

Ingen är så lättsinnig att han inte ibland frågar sig vad som skulle drabba mänskligheten om det stabila system av [religiös] tro som hennes moral hittills har vilat på, eller åtminstone av henne förmenats vila på, plötsligt skulle skingras och försvinna... Hittills har den sociala politikens grundval utgjorts av moralen med dess religiösa rättesnöre, utom under militära diktaturer... Så ibland när man står mitt i en stor amerikansk stad och tittar på myllret av ivriga personer som strömmar hit och dit, och noterar de stora skillnaderna mellan fattigdom och välstånd, ett allt större elände och allt fler prov på lyx... blir man bestört vid tanken på vad som skulle kunna drabba detta enorma och ändå känsliga system av lagar och handel och samhällsinstitutioner om de grundvalar som det vilar på skulle falla sönder... Historien kan inte svara på denna fråga. Hon kan bara säga att det civiliserade samhället hittills har vilat på religionen, och att fria styrelsesätt har blomstrat bäst bland religiösa människor. (James Bryce, **The American commonwealth**, Indianapolis, Ind. : Liberty Fund, 1995.)

Inte att undra på att avslutningstal på skolor och universitet inte är fullständiga utan en hyllning till religionen, och att ingen bankett på handelskammaren slutar utan att någon anslår en religiös ton. Inte att undra på att den metodistiska pionjären Coolidge i samband med att han invigde en staty av Francis Asbury, ska ha förkunnat:

Vår regering grundas på religionen. Det är från denna källa vi hämtar vår aktning för sanning och rättvisa, för jämlikhet och frihet, och för mänsklighetens rättigheter.

Mitt under det imperialistiska kriget 1914-1918 skrev Lenin:

Med rätta påpekade Feuerbach för dem som försvarade religionen med motiveringen, att den ger människorna tröst, att trösten har en reaktionär betydelse: den som tröstar slaven i stället för att resa honom till uppror mot slaveriet, han hjälper slavägarna. Alla förtryckande klasser utan undantag behöver två sociala funktioner för att kunna bevara sitt herravälde: bödelns funktion och prästens. Bödeln skall kväva de förtrycktas protest och indignation, prästen skall trösta de förtryckta, för dem utmåla utsikter om en lättnad i olyckorna och offren samtidigt som klassherraväldet bevaras (detta

⁴ **Haymarketmassakern** inträffade i Chicago i maj 1886, under en demonstration för 8-timmars arbetsdag på torget Haymarket. När 200 poliser ingrep och började upplösa demonstrationen kastade någon en bomb. Under det efterföljande tumultet började polisen och några arbetare beskjuta varandra vilket ledde till sju polis och 21 arbetares död. Åtta anarkister och strejkledare greps och åtalades för att ha medverkat till att en bomb kastades mot polisen. Fyra av de dömda hängdes och en begick självmord i fängelset. Några år senare togs processen upp på nytt, och det blev då uppenbart att ett justitiemord hade begåtts – inga bindande bevis för brott fanns. Tre överlevande släpptes ur fängelset, medan de redan avrättade blev martyrer för arbetarrörelsen. Till minne av dessa händelser antogs 1:a maj som arbetarrörelsens internationella kampdag – öa.

är särskilt bekvämt att göra, när man inte behöver garantera att sådana utsikter är ”möjliga att förverkliga”) och därmed försona dem med detta herravälde, avhålla dem från revolutionära aktioner, undergräva deras revolutionära inställning och förstöra deras revolutionära beslutsamhet. (Lenin, **Valda verk i 10 band**, bd 5, s 322, ”Andra internationalens sammanbrott”).

Den som förstår och tillgodogör sig denna leninistiska och marxistiska analys av religionen har lärt sig sanningen om religionens samhällseliga funktion. Den som förnekar det *hjälp* – med Feuerbachs ord – *slavägarna*.

Varför är människor religiösa? Den borgerliga ateismens iögonfallande misstag är att dess analys av religionen i regel inte ger någon antydning om den moderna religionens samhällseliga rötter och funktion. Abstrakta analyser av religionen – även de som görs utifrån en ateistisk ståndpunkt – *förskönar* i själva verket religionen genom att utlämna saker. Man skulle därför till och med kunna säga att de flesta borgerliga ateistiska skrifter om religionen skapar ett ännu större mysterium.

Om de borgerliga ateisterna inte kan ge oss några insikter i varför människor är religiösa, så kan vi ännu mindre få något svar från religiösa människor, i synnerhet inte från religionens professionella nasare, präster, predikanter, rabbiner vars uppgift det är att på varje tänkbart försköna religionen. I ett brev till Gorkij från december 1913 påpekade Lenin, att de som under någon förevändning förskönar tanken på Gud eller religionen därmed:

förskönar de kedjor som fjättrar de oupplysta arbetarna och bönderna... Historiskt och i det dagliga livet är Gud först och främst ett komplex av idéer som uppstår ur människans djuriska underkastande under den yttre naturen och klassoket, idéer som *förstärker* detta förtryck, idéer som *söver* klasskampen. (Lenin, **Collected Works**, bd 35, s 128.)

I ett dokument, *Om arbetarpartiets inställning till religionen*, som skrevs 1909 utvecklade Lenin den marxistiska ståndpunkten så här:

Religionens djupaste rot är idag det sociala förtrycket av de arbetande massorna, deras till synes fullständiga hjälplöshet inför de blinda krafterna i kapitalismen, vilken dagligen och stundligen utsätter arbetarna i gemen för de mest fruktansvärda lidanden och de mest avskräckande kval i tusen gånger större omfattning än alla sådana exceptionella händelser som krig, jordbävningar m m. ”Fruktan har skapat gudarna.” Fruktan för kapitalets blinda kraft, som är blind emedan den inte kan förutses av folkets massor, som vid varje steg i deras liv hotar att drabba och även drabbar proletären och småägaren med en ”plötslig”, ”oväntad”, ”tillfällig” ruin, undergång, förvandling till tiggare, paupers, prostituerade och som hotar att utelämnas och faktiskt även utelämnas dem åt hungerdöden – det är... [roten] till religionen i vår tid”. (Lenin, **Valda verk i 10 band**, bd 3, s 413.)

Låt oss nu analysera några av de religiösas ”favoritmetoder” – eller tricks – för att avslöja vad de försöker måla upp.

Om och om igen betonar de Guds plats i religionen. Ändå är ingen verkligt religiös person religiös därför att han eller hon vid behov kan föra fram ”argument” som bevisar att Gud existerar. För den vanliga sortens religiösa, det vill säga den överväldigande majoriteten, finns Gud helt enkelt ”där”. Professionella talespersoner för religionen har god eller tillräcklig anledning att opåkallat betona Gud.

Teologer och ”Gud”

Den mest tilltalande lösningen för teologer som måste bringa någon ordning i de troendes diffusa känslor och uppträdande är att göra Gud till ledande princip. Präster som störs av analyser av hur effektiva bönerna eller de magiska delarna i ritualerna är, drar uppmärksamheten från dessa genom att betona Gud. På detta sätt döljer och förskjuter man de verkliga förhållandena mellan medel och mål i religionen. Vi får höra att Gud är religionens mål istället för att Guds existens är ett av de religiösa medlen. I överensstämmelse med denna

tendens innehåller den nya bönboken allt färre böner för speciella behov och tillfällen. Den katolska kyrkan publicerar inte den långa förteckningen över speciella helgon som tillgodoser specifika behov. (Såsom de bretagniska helande helgonen: St Lubin för alla krämpor, Mamert för tarmsjukdomar, Meen för galenskap, Hubert för hundbett, Livertin för huvudvärk och Houarniaule för att fördriva rädsla, och så vidare.) Religionens anställda talesmän vill att vi ska bortse från den yttre anledningen till bönen, det behov eller den önskan som uttrycks, och flyttar betoningen till det faktum att religiösa ber till Gud.

Men varje bekantskap med religiösa människor lär en snabbt att Gud inte är målet till skillnad från religionens redskap, utan att Gud lika mycket är en del av religionens maskineri som kyrkan, bönerna och ritualerna. De religiösa tillber inte Gud bara för att be för Gud, lika lite som de ber bara för att be. Anledningen till bön behöver naturligtvis inte vara specifik: religionen utövas inte bara för speciella behov eller farhågor, utan för att överhuvudtaget stärka den troendes sinnesfrid, övertygelse och trygghet. Men oavsett om religionen används i speciella eller allmänna syften så är Gud i båda fallen en del av den religiösa ”metoden”, inte dess syfte.

Vi kan medge att det finns personer för vilka Gud uppenbarligen inte är någon religiös ”metod” för att uttrycka eller uppfylla behov. Starkt religiösa personer hävdar att Gud åtminstone för en del människor inte är en metod utan föremål för begrundan. Gud är ett sådant föremål i Spinozas intellektuella kärlek till Gud. Han är ett sådant föremål för vissa mystiker och teologer. Men även i denna religiösa situation är inte det viktiga själva begrundan av Gud utan motivet till denna begrundan. Som Dewey har beskrivit i sin **The quest for certainty** [Sökandet efter visshet] (New York : Capricorn books, 1960), så beror sökandet efter Gud även i fallet Spinoza på att Gud är oföränderlig och säker, i motsats till vårt osäkra dagliga liv. Med andra ord är den intellektuella kärleken till Gud bara en sofistikerad form av den så kallade religiösa metoden att hålla vardagslivets förvirring och faror på avstånd.

För den stora massan av troende räcker det inte med denna sorts sofistikerade religiösa ”metod”. De skiljer inte mellan Gud och resten av de komplicerade religiösa ”metoder” och institutioner som en kyrka består av. De få för vilka Gud är ett föremål för begrundan kanske kan betrakta kyrkans roll som bålverk för kapitalismen med jämnmot och ta religionens bedrägliga ändamålsenlighet för given. Men massorna är förvisso inte av denna åsikt. Det viktigaste sättet för massorna att hitta till ateismen är att upptäcka kyrkans reaktionära roll och religionens sociala ineffektivitet. En Gud som massorna tror existerar men som inte kan hjälpa dem är inte en Gud som massorna kommer att fortsätta att dyrka. Kyrkan må ha grundats av Kristus själv, men när massorna avslöjar kyrkans roll så bryter de med den. Som Sovjetunionen visar är den effektivaste propagandan mot religionen att stärka de vetenskapliga argumenten mot religionen, bevisa att Gud inte existerar, genom att avslöja kyrkans reaktionära funktion, prästerskapets korrupktion, de falska relikerna, etc. Till skillnad från en borgerlig ateist begränsar marxisterna inte sitt systematiska angrepp mot religionen till dess ”sanna värde”, utan tränger ner till dess samhällsliga rötter. För den stora massan troende, som det handlar om för oss, är det avgörande att avslöja religionens samhällsliga funktion.

Etik och religion

På samma sätt som religiösa försvarare betonar Guds plats inom religionen så överdriver de också den plats som hedersideal och -värderingar har. Religionen som försvarare eller bevarare av ideal och värderingar är också den ståndpunkt som intas av de så kallade humanister som är överens om att Gud inte existerar, men som trots det vill bevara religionen. Således definierar de humanistiska teologerna vid universitetet i Chicago religionen

omväxlande som ”bevarande av mänskliga värderingar” (Ames), ”en strävan efter ett gott liv” (Haydon) eller liknande. På samma sätt, men samtidigt som han mer öppenjärtigt medger den faktiska roll som religionen har spelat, åberopar Harry F Ward Jesus’ etik som religionens sanna väsen. Argumenten mot dessa försök att likställa religion och etik är avgörande.

Alla de ideal eller värderingar som framställs som religiösa innehåller ingenting som i sig själv är religiöst. Trygghet, harmoni, lycka, ett gott liv, kärlek, fred – vad är det för religiöst med dem? De är mål för människans alla strävanden. De kan bara kallas religiösa om vi på ett felaktigt sätt definierar livet i sin helhet som religiöst. Vissa humanister skyggar inte för att på detta driva saken in i det absurda. Professor Haydon, till exempel, som definierar religion som ”en strävan efter ett gott liv”, fortsätter därefter med att utan åtskillnad tala om alla strävanden som religiösa. Men dessa försök att rädda religionen genom att frångå dess egenart måste betecknas som det senaste och mest cyniska försvaret av ett egenintresse. Religionens egenart återfinns inte i etiken, även om alla etiska ideal naturligtvis på ett hycklat sätt kan uttryckas eller sökas i religionen. Hur effektiv är religionen för att förverkliga sådana ideal? Som vi har sett främjar inte religionen de ideal som är skadliga för kapitalismen. Förverkligandet av ideal innebär att tro på en sorts övernaturlig kraft som inte ens den katolska kyrkan särskilt ofta samtycker till offentligt. Jag kan tillägga att när den katolska kyrkan verkligen förfäktar sin tro på övernaturliga krafter, så gör hon det till stöd för de kapitalistiska ideal som hon befördrar som institution. Ett exempel är när påven beställer böner för Ryssland, böner som enligt den katolska [tidskriften] *Commonweal*:

kan påverka framtiden på ett mycket mer djupgående sätt än framgångarna eller misslyckandet för den sovjetiska regeringens femårsplan.

Det bästa kommentaren till förhållande mellan etik och religion är det sätt på vilket Jesus’ och hans första anhängare lära om jämlikhet används. Den är användbar. ”Kristendomen en kapitalistisk religion?”, ropar predikanten. ”Men Jesus var ju själv fattig!” Och kyrkans uppgång från sin oansenliga början gör berättelser av Horatio Alger⁵ uppbyggliga för borgarklassen och förstärker de kyrkliga massornas demokratiska illusioner. Från Jesus’ stridsrop om barmhärtighet mot de fattiga drog den medeltida kyrkan den trösterika och mycket spetsfundiga slutsatsen, att om barmhärtighet är en religiös plikt så måste det alltid finnas fattiga att rikta den till. De religiösa ritualernas symboliska utveckling är ett sätt att förvandla jämlikhetssträvandena till en ceremoni som bara har till uppgift att visa massorna hur goda deras härskare är. Ett exempel på det är skärtorsdagsallmosorna. Jag citerar en berättelse ur *New York Times* från förra gången kung Alfonso av Spanien fick tillfälle att förrätta denna trevliga ceremoni:

Madrid den 2 april [1932]. Kung Alfonso knäböjde idag i det kungliga palatset för att tvätta fötterna på tolv fattiga män. I en gyllene och vit hovdräkt med vit sidenmantilj och utsirade ädelstenar, tvättade drottning Victoria fötterna på tolv fattiga kvinnor, och efteråt serverade monarkerna med egna händer mat till gruppen.

Adelsmän, höga kyrkliga ämbetsmän, inklusive det påvliga sändebudet, praktfulla generaler och medlemmar från den kungliga familjen i magnifika kungliga insignier såg de katolska majestäterna fira den urgamla skärtorsdagstraditionen genom att på detta sätt sörja för de fattiga i lump och trasor.

Nej, religionens egenart finns inte i etiken.

⁵ **Horatio Alger** var en amerikansk författare på 1800-talet som skrev berättelser om fattiga arbetarbarn som jobbade sig upp i samhället och blev framgångsrika – öa.

”Religiösa upplevelser”

Till försvararnas försök att dölja det faktum att religionen, inklusive Gud, är en klassinstitution som använder en klassmetod, och det likartade försöket att ställa religion och etik på samma nivå, kan man lägga försöken att av lika urskuldande skäl hitta och peka ut en unik upplevelse som kallas den religiösa *upplevelsen*. Detta är en lek som var väldigt populär bland psykologer för några år sedan, och är en ständigt användbar källa för borgerliga filosofer. För att bestrida denna jakt efter det ”överjordiska” räcker det att tänka på det oändliga antal mänskliga upplevelser som blivit anledning för bön. Som professor Schneider en gång framställde det på ett slagfärdigt sätt:

Vilken duktig mystiker som helst kan få fler varianter på religiösa upplevelser än vad en ”överjordisk” psykolog kan tala om.

Hur de moderna ”metoderna” uppstod

Jag ska nu formulera om den fråga jag inledde med (”Varför är människor religiösa?”) så här: under vilka förhållanden används de moderna religiösa ”metoderna”?

Låt oss återvända till exemplet med den franska revolutionen. Hela tänkandet hos den franska revolutionens plebejiska ideologer genomsyras av ett klart och lysande ljus från en ny gryning, där mänskligheten äntligen hade sprängt den feodala kyrkans och statens bojor och verkade vara fri att avgöra sitt eget öde. Motivet för alla deras skrifter är tilltro till mänskligheten, förvissning om människans fullständiga förmåga att utarbeta världsliga sätt att förverkliga sina möjligheter. På randen till revolutionen domineras även borgarklassens filosofi av teorier om framsteg, framsteg utan faror. Hatet mot den katolska kyrkan som feodalismens bålverk förenas med ett hat mot religionen, eftersom den tillskriver människan maktlöshet. Krossa det existerande förtrycket så kommer människan att bli fri att fullborda ett strålande öde.

Men sedan kommer den franska revolutionen och borgarklassens seger. Och bakom den skymtar det hotfulla proletariet. Skräcken för proletariet tvingar in borgarklassen i ett förbund med det som var kvar av feodalismen, till att avträda sin makt till bonapartismen. Den kapitalistiska ekonomins oundvikliga motsättningar uppstår: enskilda misslyckanden, ekonomiska kriser, krig. De plebejiska ideologernas lysande nya gryning följs av ett kallt dagsljus som består av nya former av förtryck, blodsutgjutelse, lidande, oro. Det är inte många som förstår varför dessa med nödvändighet måste uppstå ur det produktionsätt som var fientligt till feodalismen. Människans allsmäktighet verkar vara en överklig dröm. Kanske människan är dömd till nederlag? Det är just den nya borgarklassens mest utsatta söner som inleder en katolsk renässans i detta kalla dagsljus. Kyrkans ekonomiska återupprättande, dess roll att hålla massorna nere, kombineras med att borgarklassen tappar självförtroendet. Motståndet mot klerikalismen visar tecken på åldrande och försvinner slutligen.

Fetischismens källor

Det som syns så tydligt vid en jämförelse mellan den borgerliga revolutionens gryning och dess dag kännetecknar alla klassers vardagsliv under kapitalismen. Denna grundläggande process analyserades av Marx i sitt påvisande av varufetischismen.

Produktionsprocessen behärskas inte av människan utan den är hennes herre. För människan verkar hennes arbete vara elementära naturkrafter som ligger utanför hennes kontroll. Krafter som är så oberoende av hennes egen kontroll ser ut som krafter som befinner sig utanför samhället. Misslyckanden, kriser, krig verkar framkallas av ödets obarmhärtiga hand. Hursomhelst står varken vilja, förutseende eller ansträngningar i proportion till resultaten:

arbetarna sliter men svälter ändå, och de blir av med arbetet för att lida ännu mer under krafter som inte kan framstå som annat än mystiska och onda. Borgarna är också i händerna på ödet. Det finns inget samband mellan deras ansträngningar och deras belöning. De är vidskepliga när de spelar på börserna utifrån en ingivelse och vinner, och lika vidskepliga när företagen går bra eller misslyckas. Varorna, produkten av människans egna ansträngningar, stegrar sig som monster för att övermanna sina skapare. Samhällsförhållandena som bara skulle vara ett sätt för människan att organisera sig för att tillverka livets nödtröft, dessa samhälleliga förhållanden mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan staten och folket, verkar vara mystiska och en obeveklig lags eviga påbud. Vart människan än vänder sig motverkas hon av sina egna samhälleliga förhållanden. Hon vill ha trygghet, men det är det enda hon inte kan få. Hon vill ha lugn och välstånd och arbetar för det, bara för att upptäcka att hon utkämpar förödande krig som för med sig ekonomiska katastrofer i kölvattnet. De flesta människors möjligheter blir aldrig förverkligade. Deras intellektuella, estetiska, sociala medfödda förmågor förvrängs ständigt, oavsett vilken klass de tillhör. Det finns en grundläggande kluvenhet mellan samhällets etik och dess praktiska verksamhet. Under kapitalismen misslyckas eller motverkas försöken att tillfredsställa människans behov och möjligheter. Under dessa omständigheter är det oundvikligt att många faller offer för de religiösa ”metoderna”.

Det är just av hänsyn till det de håller kärast som de troende faller på knä. För livet och kärleken, för mat och tak över huvudet, för oräkneliga behov och önskningar och förhoppningar och drömmar. Ofta ber de utan någon speciell anledning, men det är just då de ber av alla sina skäl, för hela det komplex av oförrätter och smärta och oro som uppstått på grund av deras ödelagda sociala status, som Lenin så riktigt påpekade.

”Sökandet efter visshet”

En av de mest välkända religiösa metoderna – alltså att försköna på ett bedrägligt sätt – är att ställa risken med förändringar mot oföränderlighetens trygghet. Under de religiösa väckelser som har åtföljt varje ekonomisk depression har kyrkorna pekat på denna ”lärdom”. Som *Christian Times* en gång uttryckte det: *”de sorgliga erfarenheterna av de världsliga rikedomarnas opålitlighet... bevekade många hjärtan att längta efter bestående rikedomar”*. Några veckor efter paniken 1873 förkunnade en annan baptistisk tidning att ”den kvalfyllda situationen för de nuvarande sakernas tillstånd” skulle *”få tusentals att vända sig från tidens flyktighet till evighetens realiteter”*. I grund och botten är det detta som John Dewey har försökt att i stora drag återge som *”den religiösa karaktären på filosofernas sökande efter visshet”*.

Det religiösa svärmeri som beledsagar depressionerna är en mycket tydlig illustration av den fetischism som det kapitalistiska produktionssättet leder till. Tidens flyktighet och de världsliga rikedomarnas opålitlighet ses helt automatiskt som bevis på människans maktlöshet och behovet att beväpnas sig – med religiösa ”metoder”. När misstankarna om vilka de verkliga orsakerna till depressionerna börjar genomsyra samhället, i synnerhet idag när den enorma motsättningen mellan svält och överproduktion ligger öppen, finns det en allt tydligare tendens att hålla tyst om de ökande religiösa väckelserna under kriser, som har blivit så regelbundna att det kallas väckelseindex. För kyrkans folk måste de uppenbara orsakerna till väckelseindex vara en generande kommentar om religionens ständiga funktion.

Den varufetischism som härrör ur kapitalismens motsättningar, detta fenomen att människans eget arbete övermannar henne, motverkar henne och gäckar hennes bästa möjligheter, och får henne att falla offer för vidskepelse, ritualer och religionens hela fikonspråk, kan inte avskaffas av de som sitter vid makten, borgarklassen, utan att ödelägga sig själv som klass. När borgarklassen ställs inför kapitalismens motsättningar kan den, precis som i fallet med

den franska borgarklassens katolska väckelse, bara vända sig till religionen för att den ska hjälpa dem att överleva sin egen ekonomis nödvändiga gissel. Men samtidigt uppstår ur proletariats led början till ett vetenskapligt ekonomiskt system – socialismen. Borgarklassen och arbetarna ställs mot varandra som oförsonliga fiender.

För proletariatet går det inte att förena den socialistiska utvägen med den religiösa utvägen. Den religiösa lösningen, tröst och försoning, är bara möjlig så länge proletariatet och borgarklassen delar de illusioner som den härskande kapitalismen uppammar. Men när den proletära förtruppen har gått till botten med dessa illusioner, har lärt sig att kapitalismens motsättningar inte är ödesbundna, inte är ett nödvändigt gissel, då blir religionen viktigaste grundvalar omöjliga för den proletära rörelsen – och för samhället i sin helhet.

Kommunism och religion

Kommer religionen att försvinna under kommunismen? När Marx talade om varufetischismen, sa han:

Det religiösa återskenet av verkligheten kan över huvud taget endast försvinna, när villkoren i människornas praktiska vardagsliv dagligen återspeglar klara, förnuftiga förhållanden mellan människorna inbördes och mellan människorna och naturen. Den samhälleliga livsprocessens, d.v.s. den materiella produktionsprocessens gestalt kan inte kasta av sig sin mystiska dimslöja, förrän den som produkt av människor i ett fritt samhällsliv står under deras medvetna, planmässiga kontroll. (Marx, **Kapitalet**, Lund: Cavefors, 1969, första boken, sid 69.)

Men religiösa personer som till exempel Reinhold Niebuhr, som i sitt stilla sinne medger att det är fetischismen av kapitalismens gissel, besvikelser och förvrängningar som ligger bakom den moderna religionen, påstår ändå att kommunismen inte kommer att göra slut på religionen. Det kommer, säger de, fortfarande att finnas frågor om vårt förhållande till universum och personliga problem som inga samhällssystem kan lösa.

Det är minst av allt troligt att frågan om ”vårt förhållande till universum” kommer att lösas på ett religiöst sätt. Denna fras är i allmänhet ett svepskäl som används yrkesmässigt av präster. De som pekar på naturens inflytande på bönders och lantbrukares religion bortser dessutom från de förhållanden under vilka sådana religioner blomstrar. Som Marx pekar på var det inte det direkta förhållandet till naturen som gjorde jordbruksfolk religiösa. Jordbruksfolken producerade livets materiella nödtröft på ett omoget sätt. Deras samspel med naturen, det vill säga deras odling av marken, var omoget – de var okunniga om det vetenskapliga sättet att gödsla, bevattna, plantera noggrant och ett intensivt lantbruk, och var därmed utelämnade på nåd och onåd till elementen. Det är därför deras förhållande till naturen på motsvarande sätt var omoget och ledde till en fetischdyrkan av naturen. En mogen produktionsprocess inom jordbruket leder till en mogen inställning till naturen. Under kapitalismen är lantbrukarnas inställning till naturen ouplösligt förenad med varufetischismen. För lantbrukarna är naturens mysterier inte alls lika gåtfulla som marknadens mysterier som håller honom i ofrihet. Deras oro för skörden drivs av behov. Jag har sett lantbrukargrupper samlas för bön under tider av torka. De känner till de naturliga orsakerna till att det regnar, men ber till synes ändå om regn. Men i själva verket ber de inte om regn, utan om att skyddas från de konsekvenser som kommer att drabba dem om det blir missväxt. Men antag att det inte skulle bli några allvarliga ekonomiska konsekvenser om skörden misslyckas, skulle bönderna då be om regn? Under kommunismen kommer inte den del av samhället som producerar livsmedel att vara rädda när de drabbas av missväxt. Den ändamålsenliga och systematiska organiseringen av produktionen kommer att ordna sådana oförutsedda händelser. Det kommer att finnas kvar överskott från andra år. Under kommunismen kommer inte de enskilda lantbrukarna att bli bestraffade för torka eller missväxt, som de blir under kapitalismen. Kommer de då att be om regn? Eller behöva beväpna sig med religionen därför att de ständigt är rädda och oroliga för

att misslyckas? Det verkar inte troligt. Vad gäller oss andra, inklusive de religiösa massorna, är vårt förhållande till naturen idag inte något religiöst problem. Bara en Niebuhr kan tänka sig att människans förhållande till naturen kommer att bli en ”religiös fråga” under kommunismen.

Vad gäller ”personliga problem” eller ”personliga synpunkter”, så är knepet att knyta dessa frågor till religionen lika utnött som alla de andra ”metoderna”. Knepet är att man överför den enskilda människan som han eller hon existerar idag – förvanskad, snedvriden, outvecklad, förslavad – på den fria kommunistiska person där sådana ”egon” med alla sina problem, frustrationer, fixeringar, neuroser etc, etc, under en kort period kanske kommer att vara ämne för barnramsor men säkerligen aldrig ämne för allvarliga diskussioner bland vuxna. Att ta sådana problem på allvar är att glömma bort marxismens ABC som är helt och hållet materialistiskt, och bestämt påstår att människans medvetande bestäms av den materiella omgivningen och inte tvärtom.

Vi trotskister är fast övertygade om att kapitalismen är religionens sista tillflyktsort, och att när kapitalismen väl avskaffas så kommer detta opium för folket som Marx kallade det, denna ”sorts andliga corn whiskey” som Lenin så passande brännmärkte den, att kastas på historiens skräphög, där den hör hemma.

Översättning: Göran Källqvist